

مزار شریف

بررسی آرامگاه منسوب به امیر مؤمنان علی (ع)
در شهر مزار شریف افغانستان مکان‌های منسوب به آن حضرت

محمد مهدی فقیه بحر العلوم

سرشناسه : فقیه بحرالعلوم، محمدمهدی، ۱۳۵۱-
 عنوان و نام پدیدآور : مزار شریف/محمدمهدی فقیه بحرالعلوم.
 مشخصات نشر : تهران: نشر مشعر، ۱۳۹۷.
 مشخصات ظاهری : ۱۸۴ ص
 شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۰-۸۰۸-۲
 وضعیت فهرست : فیفا
 موضوع : زیارتگاه‌های اسلامی- افغانستان
 موضوع : Islamic shrines -- Afghanistan
 موضوع : امامزاده‌ها -- افغانستان
 موضوع : Islamic sepulchral monuments-- Afghanistan
 رده بندی کنگ : BP ۲۶۵/م ۴ ۱۳۰۷
 رده بندی دی‌بی : ۲۹۷/۷۶۸۴
 شماره کتابشناسی : ۵۵۹۲۱۲۶

مزار شریف

بررسی آرامگاه منسوب به امیر مؤمنان علی (ع)

در شهر مزارشریف افغانستان و مکان‌های منسوب به آن حضرت

تألیف:	مهدی فقیه بحرالعلوم
تدوین:	پژوهشکده حج و زیارت
ناشر:	فصلنامه هنری مشعر
نوبت چاپ:	اولین بار، زمستان ۱۳۹۷
شمارگان:	۱۰۰۰ نسخه
بها:	۱۱۰,۰۰۰

ISBN: 978-964-540-808-2

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۰-۸۰۸-۲

پایگاه اطلاع رسانی پژوهشکده حج و زیارت:

<http://hzrc.ac.ir>

فهرست

۹	دیباچه.....
۱۱	مقدمه.....

فصل اول: مهاجرت علویان به بلخ

۱۹	۱. دلایل مهاجرت علویان به بلخ.....
۲۰	۲. نوادگان اهل بیت علیهم السلام در بلخ.....
۲۰	الف) نوادگان امام علی علیه السلام
۲۰	یک - نوادگان عمر اطرف.....
۲۸	دو - نوادگان حضرت عباس علیه السلام
۲۸	ب) نوادگان جعفر طیار.....
۲۹	ج) نوادگان امام حسن مجتبی علیه السلام
۳۳	د) نوادگان امام سجاد علیه السلام
۳۶	ه) نوادگان امام جعفر صادق علیه السلام
۳۸	و) نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام

۳. ورود تشیع به بلخ..... ۴۱

۴. نقش شیعیان بلخ در توسعه علوم اسلامی..... ۴۳

فصل دوم: بررسی اقسام مزار شریف به امام علی (ع)

۱. زیارتگاه منسوب به امیرالمؤمنین علی (ع)..... ۴۵

۲. مزار شریف در منابع کهن..... ۴۶

۳. سنگ قبر مزار..... ۵۴

۴. سار و سیدگان در باره مزار شریف..... ۵۵

۵. سیرت امامزاده علی بن ابی طالب..... ۵۹

۶. ویژگی‌ها و فواید امامزاده علی..... ۶۴

۷. علی بن ابی طالب از منظر ماصراو..... ۶۷

نتیجه‌گیری..... ۷۱

۸. تبار شناسی امامزاده علی..... ۷۳

الف) ابوطالب حسن، پدر امامزاده علی..... ۷۳

ب) ابوعلی عبيدالله، جد امامزاده علی..... ۷۳

ج. ابوالحسن محمد، جد دوم..... ۷۵

د) ابوعلی عبيدالله، جد سوم..... ۷۶

هـ) ابوالقاسم علی، جد چهارم..... ۷۶

و) ابومحمد حسن، جد پنجم..... ۷۶

ز) سید ابوعبدالله حسین، جد ششم..... ۷۸

ح) جعفر الحجه، جد هفتم..... ۷۸

ط) عبيدالله الأعرج، جد هشتم..... ۸۰

ی) حسین اصغر، جد اعلای امامزاده علی..... ۸۵

فصل سوم: آرامگاه مزار شریف

۱. علت نامگذاری آرامگاه به مزار شریف ۹۱
۲. اشعاری در وصف مزار شریف ۹۴
- الف) توصیف جامی از حرم منسوب به امیر المؤمنین علیه السلام در بلخ ۹۴
- ب) توصیف امیر علی شیر نوایی از بلخ و حرم منسوب به امیر المؤمنین علیه السلام ۹۵
- ج) قصیده زیبا ۹۶
۳. سلامنامه (زیبا) ۹۶
۴. زیارت امیر علی شیر نوایی از روضه منوره ۹۹
۵. ساخت آرامگاه توسه، سلطان حسین بایقرا ۹۹
۶. توسعه آرامگاه در ادوار مختلف ۱۰۱
۷. مشخصات آرامگاه ۱۰۳
- الف) ایوان و مدخل اصلی ۱۰۴
- ب) روضه شریف ۱۱۰
- ج) دو دروازه دیگر ۱۱۵
- د) نقاره خانه و دیگ روضه شریف ۱۱۶
- هـ) روشنایی روضه شریف ۱۱۸
۸. مؤذنان ۱۲۰
۹. دارالحفاظ ۱۲۱
۱۰. متولیان ۱۲۱
۱۱. معتکفین ۱۲۲
۱۲. موقوفات ۱۲۴
۱۳. کبوتران حرم ۱۲۵
۱۴. چهار باغ ۱۲۷

۱۵. مسجد جامع و مصلای جدید ۱۲۷
۱۶. مراسم گل سرخ و برافراشتن علم مبارک ۱۲۸
۱۷. بازدید سلطان حسین تابنده از مزار شریف ۱۳۳

فصل چهارم: زیارتگاه سخی در کابل و بند امیر و بامیان

۱. زیارتگاه سخی در کابل ۱۳۷
- الف) تاریخ و دلیل ساخت بنا ۱۳۷
- ب) توسعه بنا ۱۴۳
۲. زیارتگاه بند امیر ۱۴۹
- الف) روستای بغراقایی بند امیر ۱۴۹
- ب) بند امیر در احوالی ۱۵۱
- ج) داستان ورود امام علی (ع) به بامیان ۱۵۲
- د) بنا و ساختمان ۱۵۴
- هـ) در وصف بند امیر ۱۵۶
۳. قدمگاه جعفر بن ابی طالب در کوه صاف ۱۵۸
- تصاویر ۱۶۱
- منابع ۱۷۳

دیباچه

آرامگاه مقدس امیر برهان الدین، کانون نورافشانی اسرار الهی است که همواره دل‌های عاشقان و دوستاران آن حضرت را به خود جذب کرده است. بارگاه ملکوتی سرور جانشینان پیامبران است. از تاکنون، مقصد علاقه‌مندانی بوده است که با زیارت این جایگاه معنوی، به آرامش درونی رسیده‌اند و از شراب عشق مولای خود سیراب شده‌اند.

در اینکه آرامگاه امام علی (علیه السلام) در نجف اشرف قرار دارد، تردیدی نیست و مدارک زیادی در این زمینه وجود دارد؛ از جمله توصیه ائمه شیعه (علیهم السلام) به زیارت این قبر در نجف اشرف، خود قوی‌ترین دلیل بر دفن آن امام بزرگوار در این شهر است. با این وجود، برخی از دوستداران آن امام همام، ادعا می‌کنند قبری که در مزارشریف افغانستان موجود است، قبر امام علی (علیه السلام) است. قدمگاهی نیز در کابل به آن حضرت منسوب است.

نویسنده محترم جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای «محمد مهدی فقیه بحر العلوم» با سفر به مزارشریف افغانستان و انجام تحقیقات میدانی، ادعاهای

فوق را مورد تحلیل و بررسی قرار داده است. ضمن آرزوی موفقیت برای مؤلف محترم، امیدواریم این اثر، مورد رضایت خوانندگان گرامی قرار گیرد.

پژوهشکده حج و زیارت
گروه تاریخ و سیره

مقدمه

زیارتگاه سخی، مقبره‌ای در شهر «مزارشریف» افغانستان است که افغان‌ها آن را به امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) منسوب می‌دانند و چون نگینی در این کشور می‌درخشد و این، از عشق و علاقه مردم مسلمان افغانستان به آن حضرت حکایت می‌کند.

حضرت علی (علیه السلام) در افغانستان به نام‌های «شیر خدا»، «شاه وردان»، «حضرت سخی»، «سخی جان»، «شاه اولیا» و «حیدر کرار» یاد می‌شود و همه ساله، در مراسمی که در شهر مزارشریف برگزار می‌گردد، افغان‌ها با توسل به درگاه حضرت حق، علی (علیه السلام) را برای حل مشکلات خود واسطه قرار می‌دهند. این وحدت و آئین را در نظر زائران، دوچندان جلوه می‌دهد، این است که تمام متولیان آستان منسوب به امیرالمؤمنین (علیه السلام) در مزارشریف، از برادران اهل سنت هستند و آئین‌هایی شبیه آنچه را شیعه برای زیارتگاه‌هایشان دارند، انجام می‌دهند. ساخت آرامگاه باشکوه، تزئین آن با انواع زیورآلات قیمتی و منقش به نقوش اسلامی و معماری ایرانی - هندی، ساخت ضریح و خواندن زیارت و توسل به

خفته در آن، به عنوان امیرالمؤمنین (علیه السلام)، علی رغم صرف هزینه‌های میلیارد دلاری است که وهابی‌ها برای خاموش کردن نور اهل بیت (علیهم السلام)، هزینه می‌کنند.

افغان‌ها صفت سخاوت حضرت علی (علیه السلام) را بیشتر از سایر صفات آن حضرت یاد می‌کنند و آن حضرت را با نام سخی می‌خوانند.

«زیارتگاه سخی» یا «روضه مقدسه»، نام تاریخی مقبره‌ای در شهر مزارشریف است و نام این شهر نیز، که در ولایت بلخ قرار دارد، از این مقبره گرفته شده است. اگر بگوییم اقتصاد و پیشرفت شهر، به خاطر این مزار بوده، سخی گزافی نیست؛ نکته‌ای که در اکثر تواریخ محلی بلخ و مزارشریف، به آن اشاره شده است.

آن گونه که دکتر مسالحی آریانفر نوشته، و این جانب از نزدیک دیده‌ام، مردم افغانستان اقبال سراوانی به شهر مزارشریف و این آرامگاه دارند و از خداوند می‌طلبند که به طفیل محبت به شیر درگاهش، مشکلات آنها مرتفع گردد. از همین روست که عبدالرحمان حامی پس از زیارت قبر امیر مؤمنان (علیه السلام) در نجف اشرف، می‌گوید:

گویند که مرتضی علی در نجف است در بلخ یا بین چه؟ الشرف است جامی نه عدن گوی نه بین الجبلین خورشید یکی و از راه طرف است

عشق و علاقه مردمان شیعه و سنی افغانستان، به حضرت علی (علیه السلام)، فقط به مزارشریف خلاصه نمی‌شود، بلکه در مناطق دیگر افغانستان، مانند مناطق مرکزی، پایتخت و حتی دوردست‌ترین مناطق جنوبی و غربی این کشور، این عشق وجود دارد و قدمگاه‌هایی به آن حضرت منسوب است که هر یک دارای آداب خاص و زیارت مخصوص است.

این پژوهش در صدد است انگیزه ساخت و توسعه این مزار را بیان کند؛ گرچه در آنجا به امیر مؤمنان علیه السلام توسل می جویند و مهرورزی به اهل بیت علیهم السلام، توصیه خداوند و سفارش رسول الله صلی الله علیه و آله است.

تاریخچه بارگاه مطهر امام علی علیه السلام در نجف

پس از شهادت امام علی علیه السلام، فرزندان آن حضرت، طبق وصیت، ایشان را شب هنگام در خاک بردند تا مکان قبر مخفی بماند و دشمنان آن حضرت، امکان جستار و قبر امام علی علیه السلام را پیدا نکنند. لذا تنها فرزندان، نوادگان و شیعیان خاص ایشان، مکان قبر را خبر بودند. سپس امام جعفر صادق علیه السلام، در زمان منصور عباسی، در سن ۳۵ قمری، برای نخستین بار، مکان قبر مبارک امام علی علیه السلام را نمایان کرد.^۱

مکانی که قبر آن حضرت در آن آشکار شد، در منطقه‌ای معروف به «الغری» بود. قبر شریف، میان سه کوه به نام‌های جبل الایک - جبل النور و جبل شرف شاه قرار داشت. امروزه این کوه‌ها به همین نام مشهورند. ریخنویسان نقل کرده‌اند زمانی که امام علی علیه السلام از دنیا رفت، امام حسن علیه السلام او را مسلمانان و بر جنازه ایشان نماز گزارد. سپس وی را در مکانی که به آن غری می‌نامید، دفن نمود.^۲ به هر حال، مکان کنونی قبر امام علی علیه السلام، یعنی جایی که هر کس بارگاه ایشان است و به نام‌های گوناگونی در کتب تاریخی از آن یاد شده، همان مکان واقعی دفن امام علی علیه السلام است.

تاریخ نخستین ساختمان بنا شده بر قبر امام علی علیه السلام، به دوران خلافت

۱. مفید، الإرشاد، ج ۲، ص ۱۳.

۲. یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ص ۲۱۲.

هارون عباسی، در سال ۱۶۵ قمری، برمی گردد. وی پس از زیارت مرقد حضرت، و دیدن معجزه‌هایی از آن مکان،^۱ ضریحی از سنگ سفید برای قبر آن حضرت ساخت.

پس از آنکه متوکل عباسی (حک: ۲۳۲-۲۴۷ ق.) قبر امام حسین علیه السلام و امام علی علیه السلام را در سال ۲۳۳ قمری، و بار دیگر در سال ۲۳۶ قمری خراب کرد.^۲ «محمد بن زید»، معروف به «داعی»، در سال ۲۸۳ قمری، عمارتی باشکوه بر مرقا طهر بنا کرد.^۳ سپس «ابوالهیجاء عبدالله بن حمدان»،^۴ در سال ۲۸۳ قمری زید بنی بر فراز قبر مطهر ساخت و حرم را نیز فرش کرد.^۵

در دوران اصفیاء عباسی، یکی از نقیبان سادات علوی به نام عمر بن یحیی،^{۳۵۰} در سال ۳۵۰ هجری، گنبد کوچکی برای حرم مطهر بنا کرد. سپس

۱. مفید، الإرشاد، ج ۲، ص ۱۰.
۲. مدرس، شهر حسین علیه السلام یا نبوه داد، ص ۲۰۱ - ۲۰۶.
۳. همان، ص ۲۳۴.
۴. از امیران آل حمدان که بر شمال عراق و بخش وسیعی از شام حکومت داشتند. وی در سال ۳۹۲ ق به حکومت رسید و سرانجام در سال ۳۱۷ ق. شهادت یافته شد. (ر.ک: حمزه اصفهانی، تاریخ پیامبران و شاهان، ج ۱، ص ۱۳۳).
۵. ابن حوقل، صورة الارض، ص ۸۸؛ فقیه بحر العلوم، خامه یار، زکوة های عراق، ج ۱، ص ۲۳۴.
۶. ابوعلی عمر بن یحیی بن حسین بن احمد المحدث بن عمر بن یحیی بن حسین ذی الذمعة ابن زید الشهید ابن امام سجادة علیه السلام وی سیدی جلیل القدر و از نقیبات ائمه است و اشراف بود. او امارت حج را به عهده داشت و خدمات زیادی را انجام داد. (فاکهی، اخبار مکه، ص ۲۲۶؛ ر.ک: شیخ الشرف عبیدلی، تهذیب الانساب، ص ۱۹۳؛ علوی عمری، المجدی، ص ۱۷۳؛ ابن طقطقی، الاصلی، ص ۲۵۴؛ ابن عنبه، عمدة الطالب، ص ۳۳۷؛ مروزی علوی، الفخری، ص ۴۱؛ فاسی، شفاء الغم، ج ۲، ص ۳۷۴؛ یاقوت حموی، معجم البلدان، ج ۲، ص ۲۴۴؛ ابن کثیر، البداية و النهاية، ج ۱، ص ۱۸۹؛ ماهر، مشهد الامام علی علیه السلام، ج ۲، ص ۳۷۴؛ امین، اعلان الشيعة، ج ۳، ص ۵۳۷؛ نوری، مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۴۳۵؛ فقیه بحر العلوم، محمد بن حسن سبسی، ص ۴۶).

«داعی صغیر»^۱ که از علویان طبرستان بود، بنای دیگری را روی آن ساخت. در دوره حکمرانی آل بویه، عضدالدوله دیلمی (حک: ۳۳۶ - ۳۷۲ ق.)، مرقد مطهر امام علی علیه السلام را همچون سایر اماکن متبرکه عراق، بازسازی و گسترده کرد. وی در سال ۳۶۳ قمری، به مدت یک سال، در نجف اشرف ساکن شد و خودش بر توسعه حرم مطهر نظارت کرد. افزون بر این، دارایی‌های فراوانی را بین گروه‌ها و طبقات مختلف ساکن نجف تقسیم کرد.^۲

بنای عضدالدوله، سال ۷۵۵ قمری پایرجا بود. اما در آن سال، دچار آتش‌سوزی شد.^۳ پس از آن حادثه، ایلخانان مغول و حکمرانان آنها، حرم مطهر را بازسازی کردند.^۴ سپس در عصر صفویه، شاه اسماعیل صفوی، پس از سلطه بر بغداد، به زیارت عتبات عالیات و مرقد امام علی علیه السلام در نجف رفت و برای آبادانی آنجا اقداماتی انجام داد. شاه عباس صفوی نیز، ضمن زیارت آن مرقد در سال ۱۰۳۳ قمری، دستور داد حرم مطهر، گنبد و محبتش را بازسازی کنند؛ او رواق‌ها را با فرش‌های گران‌بهای پوشاند و آب سرد (کلب آستان علی)

۱. ابومحمد حسن بن قاسم بن حسن بن علی بن عبدالرحمان الشجری بن اسماعیل بن حسن بن زید بن امام حسن علیه السلام، ملقب به داعی صغیر، چهارمین امیر علویان طبرستان پس از ابوالحسن احمد فرزند ناصر الحق اطروش بود. او از سال ۳۰۴ تا ۳۱۶ قمری در طبرستان حکومت برد. (وردی، تاریخ علویان طبرستان، ص ۸۸).

۲. امین، اعیان الشیعة، ج ۵، ص ۵۳۷.

۳. فرطوسی، تاریخچه آستان مطهر امام علی علیه السلام، ص ۲۹۳.

۴. در سال ۷۰۹ قمری، سلطان محمد بن ارغون از نوادگان چنگیزخان مغول، از نجف دیدن کرد و دستور تعمیر حرم را داد. نیز ایلخانان مغول دستور عمران و آبادی نجف و کربلا را صادر کردند. (آل محبوبة، ماضی النجف و حاضره ج ۲، ص ۲۹۳؛ تاریخچه آستان مطهر امام علی علیه السلام، ص ۳۳۱؛ تمیمی، مشهد الامام او مدینه النجف، ص ۱۸۸؛ بحر العلوم، تحفة العالم، ج ۱، ص ۲۷۹؛ وردی، لمحات الاجتماعية، ج ۱، ص ۴۴ - ۷۰).

را بر این فرش‌ها نقش زد.^۱

نادرشاه افشار (حک: ۱۱۱۴-۱۱۲۶ ق.)، در سال ۱۱۵۶ قمری، دستور داد کاشی‌های گنبد و گلدسته‌های آن را بردارند و به جای آن، از خشت‌های طلا استفاده کنند که تاریخ طلاکاری آن بر گنبد ثبت شده است. او اموال فراوانی را برای تعمیرات آستان مقدس وقف کرد.^۲

در عصر قاجاریه (حک: ۱۱۷۴-۱۳۰۴ ق.) نیز تلاش‌های فراوانی برای توسع و بازسازی حرم مطهر صورت گرفت؛ چنان‌که «آقا محمدخان قاجار» (حک: ۱۱۷۱-۱۱۷۶ ق.) در سال ۱۲۱۱ قمری، ضریحی از نقره را به آستان تقدیم کرد.^۳ قاجار ملی‌شاه (حک: ۱۱۵۱-۱۲۱۳ ق.) نیز در سال ۱۲۳۶ قمری تعمیراتی انجام داد و در سال ۱۲۴۲ قمری، وزیر محمدشاه (حک: ۱۲۱۳-۱۲۲۷ ق.)، ضریحی دیگر از نقره روی قبر مطهر نصب کرد.^۴

۱۶

نجف اشرف

برجسته‌ترین و مهم‌ترین شهر زیارتی عراق، نجف اشرف است؛ چراکه همواره تأثیر دینی و سیاسی آن، فراتر از مرزهای جغرافیایی عراق، و حتی در جهان اسلام بوده است. این شهر، امروزه در اسبابی با همین نام، در ۱۶۰

۱. امین، اعیان الشیعة، ج ۵، ص ۵۳۸؛ صدر، نزهة اهل الحرمین، ص ۸۸؛ اعتماد، حاشیه، تاریخ منتظم نامری، ج ۲، ص ۱۷۹؛ عبود الکوفی، نزهة الغری، ج ۲، ص ۱۸۳؛ حرزالدین، تاریخ النجف الاشرف، ج ۲، ص ۲۸۷ و ۲۸۸؛ اسکندرمنشی، تاریخ عالم آرای عباسی، ج ۳، ص ۷۰۷.
۲. بحرالمسوم، تحفة العالم، ج ۱، ص ۲۷۵، ۲۷۶ و ۲۷۹؛ اعیان الشیعة، ج ۵، ص ۵۳۸؛ تاریخ النجف الاشرف، ج ۲، ص ۳۳۳.

۳. فرطوسی، تاریخچه آستان مطهر امام علی علیه السلام، ص ۴۳۴.

۴. تاریخ النجف الاشرف، ج ۱، ص ۳۳۵.

کیلومتری جنوب بغداد قرار گرفته است و به سبب وجود آرامگاه شریف نخستین پیشوای شیعیان جهان، از دیرباز، کعبه آرزوهای بسیاری از مشتاقان و ارادتمندان اهل بیت علیهم السلام بوده است.

براساس پاره‌ای از روایات، سابقه تاریخی نجف، به دوران طوفان نوح برمی‌گردد؛ زمانی که عده‌ای آن را سرزمین به گل نشستن کشتی نوح، و محل جسد شدن فرزندان او دانسته و نام‌های «طور» و «جودی» را برای آن برگزیده‌اند.^۱ در منابع تاریخی، این منطقه افزون بر نجف، به نام‌های دیگری نیز همچون الغری، الغیر، مهد، الطور، الجودی، الربوه، بانقیا و اللسان شهرت دارد.^۲

مطابق روایات اهل بیت علیهم السلام از ویژگی‌های تربت نجف اشرف این است که به برکت وجود آرامگاه امیرمؤمنان علیه السلام کفن در آن تربت پاک دفن شود، عذاب قبر و سؤال نکیر و منکر از وی برداشته می‌شود.^۳

همچنین براساس روایات، ارواح تمام مؤمنان در وادی اسلام، و ارواح کفار در وادی برهوت در یمن است.

بنابراین اگر مؤمنی، در هر نقطه‌ای از زمین بمیرد، به روحش گفته می‌شود به وادی السلام برو که آنجا بقعه‌ای از بهشت عدن است.^۴

۱. ابن رسته، الاعلاق النفیسة، ص ۸-۱۰.

۲. حرزالدین، تاریخ النجف الأشرف، ج ۱، ص ۲۸-۲۴.

۳. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۹۷، ص ۲۳۲.

۴. همان، ص ۲۳۴.